

ՊԵՏԱԿԱՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱՐՔԵՊԻՍ. ՍԻՒՆԵԱՑ

(Ունեցանոր ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ — 1282)

Հայրապետ Արքեպիսկոպոս Սիւնեաց՝ 1282ին Նրուսաղէմ ուխտի կուգայ և կ'այցելէ Քրիստոսի տնօրինական սուրբ տեղերը։ Իր երկրին մէջ քաջածանօթ էր բարեպաշտութեամբ և նոյն ոգւով աւելցուն ուխտաւորութեան շրջակին ջերմեռանդ հաւատքով կը կատարէ իր կրօնական բոլոր պարտականութիւնները, հակառակ իր յառաջացեալ տարիքին, Հայրապետ Արքեպիսկոպոս Սուրբ Տեղեաց յաճախակի այցելութիւններ կուտար և կը լեցունէր մեծ միաթարութեամբ և զուարեացեալ ոգւով յետ ուխտաւորութեան, կը մեկնէ Ս. Քաղաքէն։

Հայրապետ Արքեպիսկոպոս Սիւնեաց իր բարձր գիրքով և եկեղեցաշինութեամբ և ի մասնաւորի Տաթևի աւերիւր վանքին նորոգութեամբ և բարերարող վարքով կը ստանայ մեծ անուն՝ և համբաւը կը տարածուի Կիլիկիոյ հայ արքունիքին մէջ, ինչպէս նաև Սիւնեաց և այլ շրջակայ գաւառներու մէջ։ Ծերունին Արքեպիսկոպոսը Երուսաղէմէ դարձին կ'այցելէ Հայոց թագաւոր Լեւոն Գ.ի որ կ'ընծայէ անոր արքունական արժանաւոր ընդունելութիւն մը և կը շնորհէ վերանորոգուած Տաթևի վանքին պայծառութեան ու հաստատութեան

հաժար արքայազայի սպասներ, ոսկեղէն և արծաթեղէն անօթներ և մետաքսեայ հիւսուածեղէններ։ այս մասին փոխանակուած վաւերագրերը քիչ վերջ պիտի յիշատակենք, նախապէս յիշելով Սիւնեաց աշխարհի առաջին եկեղեցիին ծագումը և ապա Տաթևի վանքին հաստատութիւնը ու Հայրապետ Արքեպիսկոպոսին կողմէն նոյն վանքին վերանորոգութիւնը։

Սիւնեաց նահանգին մէջ քրիստոնէութիւնը մօտ զորեւել յետոյ Շաղատայ եկեղեցին մայր եկեղեցի կոչուած է, և երկար տարիներ հոն եղած է երկրին եպիսկոպոսարանը, ինչպէս Ստեփանոս Արքեպիսկոպոս Օրբելիան իր Պատմութեան մէջ քանիցս կրկնած է (տե՛ս գլ. ԺԱ. և ԺԲ.) և ուրիշ տեղ մըն ալ կը գրէ այսպէս․ «Ամամնայն տարւոյ ժողով արարեալ Սիւնեաց Տեառն հանդերձ եպիսկոպոսին՝ զօր երեւման սուրբ եկեղեցւոյն տնախմբէին իրբեւ զմայր եկեղեցիացն աշխարհին ամենայն Սիւնեաց . . . և քաջամարտիկն Գաղանայ հասանէ վիճակաւ գիւղաքաղաքն Շաղատայ հանդերձ սուրբ եկեղեցեալն որ յայնմ ժամանակի մայր եկեղեցեաց անուննէն»։

Նոյն Պատմիչը ԼԹ. գլուխին մէջ կը պատմէ թէ՛ Տաթևի անունը անծանօթ էր երկրին բնակիչներուն և մինչև Թ. դար երեւելի չինուած մը գոյութիւն չունէր, և կ'աւելցնէ թէ Սիւնեաց առաջին եպիսկոպոսն էր Դաւիթ՝ որ Փիլիպպէ իշխանէն գնեց նոյն գիւղը շրջակայ ազգաբնակեցի և հոն հաստատեց իր աթոռը։ Փիլիպպէ իշխանին վաճառագրին և նոյն Պատմութեան Խ. գլուխին մէջ կը յիշատակուի հրաշագործ խաչ մը որ կը կարծուի թէ Անդոկ իշխանին կը վերաբերէր։

Ստեփանոս Օրբելիան նոյն գրքին ԽԱ. գլուխին մէջ կը պատմէ թէ Աստուծոյ հրեւշտակին հրամանաւ Սիւնեաց եպիսկոպոս Յովհաննէս՝ Տաթևի մէջ կը շինէ եկեղեցի մը յանուն երկու գլխաւոր Ս. Առաքելոց՝ Պետրոսի և Պօղոսի, եկեղեցիին շինութենէն յետոյ փառաւորապէս կ'օծուի Հայոց 344 թուին (= 896)։ Այդ ժամանակէն սկսեալ մինչև ԺԳ. դար, Տաթևի եպիսկոպոսութեանը միշտ կը յիշատակուի Ս. Խաչի, Ս. Պետրոսի և Ս. Պօղոսի, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անուններով, և ոչ թէ Ստադէի անունով, վասն զի այս անունը անծանօթ էր

և եւրով որ չենք կրնար աւելի հանգամանօրէն ներկայացնել զայն, զի ասոր համար հարկ պիտի ըլլար ամբողջ գործը խափնել բազմաթիւ էջերով։ Եւ յուսանք սակայն չափով մը լեցնել մեր այս թերին, Սիւնի մէջ առաջիկային հետզհետէ թարգմանօրէն գնելով հատուածներ անոր ամենէն կարեւոր գլուխներէն։ Յիշենք, ի վերջոյ, թէ եկեղեցիքը զորքը նուիրած է իր մօրերօք, հոգեւոր Մաղաքիա Արքեպոս. Որմանանի յիշուածակին, պարզ ձեռագրութեամբ մը և հազիւ նախաբանին ծայրը անպիշուած ջանք մը ըրը տառուշ բաւերով, որոնք սակայն հայագիտութեան մեծագոյն վարպետներէն այն միջին անուան իւրանին վրայ ստաշի մաքուր բուրմունք մը կը ծառայեն՝ իր ընտանեկան յարկի երբեմնի անոյշ տատարակին սիրովը արծարծուած։

Սիւնեաց մէջ, յընթացս հազար երեք հաւրիւր տարիներու:

Նոյն Պատմիչը Տաթեւի վանքին նկարագրականը ունի իւր. գլուխին մէջ, որուն աշխարհաբարը կը գնինք հոռ. Սիւնեաց եպիսկոպոսները «այս տեղը (Տաթեւ) գտան շատ պատշաճաւոր եւ յարմար, եւ զրիթէ Վերին աղղեցութեամբ առաջնորդուած բընակեցան այս գեղեցկավայր տեղը որ իբր բարձր դիտանաց կը նայի արեւելեան շատ գաւառներու վրայ հանդէպ Գիւղփայտի լեռներու, ուր սուրբ վկաներու բազմութիւնները հանգուցեալ են. տեղը յոյժ առողջատուն է եւ հարթայատակ, շրջապատուած բարձր եւ սուր լեռներով իբր կամաւրածեւ կիսաբոլոր:

«Վանքին առջեւի ձորերը եւ խոխոմք խորագոյն են, շատ ընդարձակ եւ գեղեցիկ. անկէ կ'անցնի Որոտն գետը անագին գլորդմամբ, եւ ձորը լեցուն է այգեստաններով եւ զանազան բուրաստաններով զբնարտի վերածուած: Եւ նոյն տեղը բարձրագոյն քարերու վրայ կար պարզ եւ մթին եկեղեցի մը անտաշ քարերով եւ կրաշաղախ, շատ հին ժամանակներէ Ս. Ներսէսի եւ Ս. Սահակի օրերէն, եւ մէկ քանի կրօնաւորներ մշտական ձգնութեամբ հոն կը բնակէին, եւ նոյն տեղը բոլոր թշնամիներէն հեռի էր, վասն զի ազատ եւ հաստատուած էր անջոյթ եւ առանձնացեալ տեղւոյ մը մէջ եւ ամրացած Սիւնեաց եւ Բաղաց երկու արքունական գահոյից միջեւ: Սիւնեաց եպիսկոպոսները այս տեղը ուղեցին իշխաններէն, հոս եկան եւ բնակեցան, բերին նաեւ աստուածամուկ սուրբ նշանը ուր կար Փրկչին խաչը՝ Յունաց աշխարհէն բերուած եւ ընձեռուած Սիւնեաց եպիսկոպոսներուն ի պահպանութիւն առաջին իշխաններու ժառանգութեան, եւ պահեցին Ս. Եկեղեցիին մէջ, հոս զրին նաեւ աստուածընկալ Բարդինեան խաչը որ Վասակ (որուն մեծ հայրը Անդոկին էր եւ հայրը Բարկը) մարդու մը հասակին չափով արծաթէ կազմած էր, եւ կար անոր մէջ փըրկական փայտէն մաս մը: Առաքելական, հայրապետական եւ զլխաւոր եւ երեւելի սրբոց մարտիրոսական մասունքներ բերին, եւ այն անթիւ բազմութեամբ մասունքները զորս Սիւնեաց իշխանները՝ երբ Ս. Գրիգորի եւ Ս. Ներսէսի հետ կեսարիա գացին՝

եւ այլ եւ այլ ժամանակներու մէջ մեծ փափաքանօք հաւաքած էին: Նոյն մասունքներուն մէջ կը գտնուէին Յովհաննէս Մկրտչի եւ Ստեփանոս Նախավկային եւ Ս. Գրիգորի մասունքները եւ Ս. Հովսէփոսի տեղը, եւ ուրիշ շատեր, որոնք անթիւ էին, «եւս եւ գերագանցն մարգկային բնութիւնս հերք Սրբուհոյ Աստուածածնին»:

«Այս բոլորը սուրբ եկեղեցի բերին եւ կազմեցին Աստուածութեան այս փարթամ զանձարանը, բայց չեմ գիտեր թէ՛ հրբ եւ ո՞վ էր առաջին եպիսկոպոսը որ հոս եկաւ, չեմ գիտեր, միայն Գէորգ եպիսկոպոսն ծանօթութիւններ ունեցայ, հիններ չեմ գիտեր, վասնզի յիշատակ մը չէ գտնուած, բայց յայտնի էր թէ շատ ժամանակներէ ի վեր հոն բնակած էին: Սիւնեաց եպիսկոպոս Գէորգէն յետոյ, կար Դաւիթ եպիսկոպոս, որ կը պաշտօնավարէր Սիւնեաց զահեղեցի իշխան Գրիգորի, նաեւ Սուփան կոչուած միւս Գրիգորի օրով, որզին Սահակի եւ իշխան Գիւղփառլանի, եայլն»:

Տաթեւի այս նկարագրականն յայտնի կ'ըլլայ թէ՛ Ժ. - ԺԲ. դար, հինգ քարու միջոց, Տաթեւի եպիսկոպոսները պարբերաբար նորոգած են Տաթեւի վանքերը ու եկեղեցիները եւ ընդարձակած են վանքին հողերը եւ հիմնած դպրանիւնքերը ուր ուսում եւ կրթութիւն առած են հոգեւոր առաքարէզի համար պատրաստողներ: Սիւնեաց Արքեպիսկոպոս Հայրապետ ԺԲ. դարու կիսուն ձեռնարկած է Տաթեւի վանքին նորոգութեան, իբր հետեւող Սիւնեաց նախնի եպիսկոպոսներուն. Տաթեւի եկեղեցիին գեղաքանդակ ընկուզեցին զրան վրայ կը գտնուի յիշատակի արձանադիր մը 1253 թուականով, որ է հետեւեալը. «Ես Տէր Հայրապետս ծառայ բարձրելոյն կանգնեցի զրաւես եւ նորոգեցի զգուռնս, զիս յաղաքս յիշեցի աղայնմ» (տ'ես Սիւնեաց, էջ 286): Ստեփանոս Օրբելեան Պատմիչ յատուկ դուռնով մը (տես Բ. Կէ) իր հոգեւոր ծնողին եկեղեցաշինութեան մասին գրի առած է հետեւեալ տողերը զոր կը վերածենք աշխարհաբարի. «Պատուեալ եւ պատուական ծերունին Տէր Հայրապետ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, Տաթեւի ուխտին շինութենէ յետոյ կը նորոգէ Ս. Եկեղեցիին խախտուած եւ ծակոտուած տեղերը որ աւերեալ էին երկրաշարժէն եւ ժամանակի

հուղիքներն: Ճարտար վարպետներու ձեռքով տաշուած քարերով և կրաշաղախ ձուլմամբ կը յօրինէ գմբէթի ծածկոյթին եւ դրան գաւիթին սալաշարքերը: Ձեղունին վրայ աղիւսածոյլ և վիմակարկառ գերբուկներուն հին կազմուածքը մաքրելու ժամանակ հիւսիսային կողմի առաջին խորանին զուլսը կը գտնեն գաղտնի տուն մը, և անոր մէջ անհուն սրբութեանց մթերք և առաքեալներու, հայրապետներու և մարտիրոսներու նշխարներ, և ուր կար նաև Բարեկենսան աստուածընկալ խաչը: Եւ մեծ գոհունակութեամբ եկեղեցի կը բերեն ու կը զետեղեն, եւ ամէն ոք մեծապէս կ'ուրախանայ:»

«Շատ տարիներ յետոյ ծերունազարդ բարեբախտ Տէր Հայրապետ եպիսկոպոս Տիրոջը սիրով յաղթուած՝ տեսութեան գնաց երուսաղէմի աստուածակոխ Ս. Տիգրեաց, իր փափաքին կը հասնի եւ իր երանելի ոգին տնչը կը կատարէ և կը դառնայ Հայոց Լեւոն աստուածապառն թագաւորին մօտ: Եւ ան շատ ժամանակէ ի վեր Տաթևի գերափառ ուխտին միաբանութեան ցանկացող ըլլալով՝ եպիսկոպոսին հանդիպելուն համար մեծապէս ուրախացաւ, և իր մեծ հաւատքին համաձայն կազմեց թագաւորական ընծայ մը սուրբ եւ երկնամեծ եկեղեցիին, սեղանի զգեստներ շնորհեց՝ Յունաց վարպետներուն աննման կիտաւածներու համաձայն, բիւզանդական արքունի մետաքսեղէններ, և պատուական խաչ մը՝ սպիտակաթալլ և սառնատեսակ քարերէ և ոսկիէ ձուլուած, զուտ արծաթէ պատուական սկիհներ, և եպիսկոպոսին ուրիշ շատ պարգևներ: Եւ Լեւոն թագաւոր իր ձեռքով հետեւեալ յիշատակագրութիւնը գրի կ'առնէ»:

«Մարգիկ որ հոգւոյ այօք յանգախնան կեանք հայեցան, Միճնդեռ ի մարմնի էին փրկութեան հոգւոյն ջանացան. Յաղագս որոյ եւ Լեւոն թագաւոր ազգիս հայազեան, Եւ խոստովանող ուղիղ հաւատք համագոյ Սուրբ Երրորդութեան. Յայն Ասուածընկալ սուրբ ուխտ խնդրեցի լինել փաբան. Որպէս զի հազարդ եղեցի, ի նմանե ամեցից որ աս բարութեան, Որ եւ աղերսեմ առ ձեզ ասանք օրհնածիք, ձիմք Մրբազան,

Ձի մինչ եւ հախնեաց մերոց որք հոն գնան յուսով յարութեան, Լիցի ազօրիւ ձեռով հասանիլ մեղաց թողութեան. Եւ արեայութեան երկնից արժանի լինիլ հանգստեան, Ընդ որս եւ որդւոց մերոց եւ զարմից որ զան մեր փոխան. Մնալ ի յերկրի կենօք ընդ երկայն աւուրս բարութեան. ի թուիս Հայոց 731»:

Լեւոն թագաւորին համար յիշատակի հրահանք. «Սիւնեաց Տէր Հայրապետին և Տէր Յովհաննէսին եպիսկոպոսութեան օրով, հզօր և բարեպաշտ արքայն Հայոց Լեւոն կիլիկիոյ արևմտեան նահանգին տիրապետելով՝ մեծագոյն յուսով և առատ պարգևօք միաբանեցաւ Տաթևի սուրբ ուխտին, ինչպէս յայտնի կ'ընեն վերի տողերը: «Արդ՝ երբ մենէ վերջ կուգայք բնակելու այս աստուածաբնակ տեղս ու կը վայելէք ըստ յոր այս բարեգործութիւնները, ամէն ժամանակ յիշեցէ՛ք Լեւոն Հայոց թագաւորը: Այս յուսով և սիրով աստուածասէր թագաւորին համար Ս. Զատիկ Յարութեան միաշարժի օրը որդուեցաւ անոր յիշատակ, որպէսզի բոլոր եկեղեցիներուն մէջ անխափան մինչև վերջ Ս. Պատարագ կատարուի:»

Հայրապետ Արքեպիսկոպոս 1290ին նորոգած է նաև Արատէսի վանքը, ուր կը գտնուի անոր տապանը. ունի հետեւեալ յիշատակարանը. «Յձեղանիկ բաբունապետն Հայրապետ նորոգող այսմ ուխտի յիշեցէ՛ք. քվին ԶԹ» (= 1290):

Արաթս կը կոչուի նաև Արաթին կամ Արիթես, Սիւնեաց վայոց Ջորի գաւառին հին գիւղերէն մին է: Գիւղին մէջտեղը բարձրաւանդակի վրայ ի հնուն հառուցուած էր հոյակապ վանք մը՝ Արաթիսի վանքը, զոր կը յիշէ Սիւնեաց Պատմիչը, որ և գիւղին հետ իր Տարապիճ Նորէն իրեն ժառանգ ինչաւ՝ նուիրեց նորապանից հոչու կաւոր ուխտի վանականներուն, իրեն կաւուած էր բնակարան ամրան: Տակաւին մասամբ մը կանգուն են վանեցոս եկեղեցիները: Այս եկեղեցիներէն զլիաւորն կառուցուած է չորս որմափակ սիւններու վրայ. ունի երկու աւանդատուն և մատուռներ ալ և ձախ կողմերը, որոնց մէջ կան պատարագի սեղաններ: Ունի նաև ժամատուն՝ կոփածոյ քարերով շինուած, վեց

որմափակ սիւներով, և երկու խորանոց և պատուհաններով: Արտաքին կողմէն հարաւային կողմին վրայ քանդակուած կայարանային ժամացոյց, տաններկու շառաւիղներով՝ իւրաքանչիւրի ծալքերը հայկական տառերով Ա. Բ. Գ. մինն ժիւն: Արեւելեան որմին մօտը կայ օրօրացած և տապան մը ԶԼԹ (= 1290) թուականաւ դեղեցկատառ արձանագրութեամբ, որուն մէջ կը հանգչին նշխարքները վանքը նորոգող Բաբունայեցի Հայրապետի: Ժամատան հարաւային որմնին վրայ ևս կայ Մամաքս անուն անձի մը նուիրատուութեան յիշատակաւ: Ներքին որմերու վրայ ևս կան արձանագրութիւնք: Հիւսիսային կողմէն զուտով մը կը մտցուի երկրորդ եկեղեցին, կանգնած չորս որմափակ բարձր և նւրբ սիւներու վրայ, որոնց տանիքը խախտած և այժմ թեքու կործանած է: Վերոյիշեալ ժամատան կամ գաւթի վրայ շինուած է եղբի փառայնդ զանգակատուն վայելուչ կաթողիկէով, այժմ կործանուած: Նոյն տիպէ բախտին են վիճակուած այժմ՝ նաեւ գաւթի հիւսիսային և հարաւային պատերն, և միայն մնացած են կամարակապ սրբատաշ քարէ առաստաղ և սիւներն: Գաւթի արեւմտեան դրան ճակատը կայ ճարտարաքանդակ պատկեր Տիրամօրն՝ Յիսուս գիրկը, և երկու կողմը կրկին անձնաւորութիւնք: Երրորդը նոյնպէս կիսակործան եւ եկեղեցոյն քանդակներն ու զրան գրուագները աւելի նուրբ արուեստով շինուած են, ուր կան սնունդ զանազան ձևերով խաչեր, ողկուղիներ, կենդանիներ, ևայլն: Վանուցս եկեղեցեաց որմերու և խաչարձաններու վրայ կան բաւական թուով արձանագրութիւններ, որոնց մին կը յայտնէ երեք եկեղեցիներուն անուններն, որք են Ս. Սիւլվմ, Ս. Աստուածածին և Ս. Կարապետ: Վանուցս արձանագրութիւններէ չի յայտնուիր հիւսիսարեւմտեան թուականն, եղած թուականներէն հնագոյնն է Նի՛յ (= 975), և նուազոյնն՝ Ռձի՛թ (= 1713): Գիւղիս մէջ քրուած խաչքարերէն նշանաւոր են 200 քալ եկեղեցիներէն հետեւ գտնուած երկու գեղեցկաքանդակ խաչարձանք՝ բարձր պատուանդաններով, որոնց մին ընկած է գետին (Բազմալիւպ, 1900, էջ 214):

ՄԿՏՏԻՉ ՍՐԲԵՊՍ. ԱՂԱՒԻՈՒՆԻ

ՀԱՅ - ԵՐԱՌԻՍԱՂԵՄ

Գ. — ԹՐԻԱԿԱՆ ԵՐԶԱՆ

(Եւր. նախորդ Թիւն)

Մուղատիկը պարզ պատրուակ մըն էր Հայերը Ս. Սարուսթեան մէջ երկրորդական դիրքի մը իշխեցնելու համար. անոր Հայոց ինպատկարգագործիլը դժգոհ կը ձգէ Յոյները, որոնք անմիջապէս կը դիմին Պոլիս: Այսպէսով երուսաղէմի խնդիրը կը փոխադրուի Պոլիս: Պատրիարքն ու ամբողջ ժողովուրդը կը հետաքրքրուին երուսաղէմով և բազմամարտ կը դիմեն Միծ ֓աշային՝ հայկական իրաւունքներու պաշտպանութեան համար, նոյնիսկ զոհեր ալ տալով:

Սակայն Յոյները չեն բաւականանար Հայերէն քանի մը զոհեր խելով, ու գիտովցած իրենց այս յաղթանակէն՝ կը ծրուգրին գրաւել Ս. Յակոբը, Հայ-Երուսաղէմի սիրտը, հիմնովին տիրանալու համար Հայոց բոլոր իրաւունքներուն, եւ այդ ուղղութեամբ ալ աշխատանքներ կը տանին Պոլսոյ ազգեցիկ Յոյներուն միջոցաւ: Օրուան պատրիարքը, Աստուածատուր, հակառակ իր առաջացած տարիքին, այս ուղի լսեղան պէս կը դիմէ Պոլիս՝ չուտով առաջին առնելու համար այդ չարիքին. հոն իրեն փոխանորդ կը նշանակէ Նղիազար վարդապետը, որ ճարպիկ և գործունեայ անձ մըն էր: Աստուածատուր տեսնելով Նղիազարի նուիրումն ու աշխատանքը՝ իր տեղը պատրիարք կը կարգէ զայն ու ինքը՝ ծերութեան պատճառաւ՝ կը քաշուի պաշտօնէ:

Յոյները, դրամա ազգեցութեամբ, կը յաջողին առնել Ս. Յակոբը գրաւելու հրամանագիրը՝ հետո ըլլալով նաեւ Նղիազարի մահաւճիւրը: Անմիջապէս կ'առնուի Ս. Յակոբի բանալիները և կը յանձնուի Դամասկոսի կուսի կուսակալին, իսկ Նղիազարն ալ կը բանտարկուի եւ հայ միաբանութիւնն կը ցրուի: Այսպէսով Յոյները տէր կը գտնան Ս. Յակոբին մէկ ու կէս տարի չարուակ և կը կողոպտեն անոր հարստութիւնն ու եկեղեցական սպանները:

Սակայն, նախախնամութեան մէկ կարգադրութեամբ, երեւոյթները կը փոխուին: